

III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi

Bildiriler Kitabı - I

(Sosyoloji - İLAHİYAT - Eğitim)

15-18 Mayıs 2014, Sakarya

Karahanlı Döneminde Uygur Türklerinde İslam Dini Eğitimi ve Din Adamları

Nureddin İzbasar*

Öz: Uygur Türklerinin siyasi ve dini tarihi hakkında yapılan araştırmaların çoğu İslam öncesine odaklanmış, İslam sonrasına ait olanları ise parmakla sayılacak kadar az olmuştur. Araştırmalarda genellikle Uygur Türkleri Maniheizm ve Budizm'in adeta güçlü bir şampiyonları, Buda dini ve kültürünün asıl temsilcileri olarak gösterilmişlerdir. Aslında Uygur Türkleri, VIII. asır'dan itibaren İslam ile tanışmış ve İslamlaşma süreci başlatılmıştır. Bazı araştırmacılar Kur'anın ilk Türkçe tercümesinin Karahanlılar döneminde, Karahanlı Türkçesinde yapıldığını ifade etmektedir. Satuk Buğra Han'ın 942'de İslam'ı kabul edip Abdülkerim adını almasıyla birlikte Karahanlılar, Türkistan'da ilk Türk-İslam devleti niteliğini kazanmıştır. Karahanlı devleti yürüttüğü askeri seferler ve fetihlerin yanı sıra medreseler kurmuş, din adamları yetiştirmiş, böylece Türk-İslam devlet geleneği ve kültürünün şekillenmesinde öncü olmuştur. Bu devlet batılı bilim adamları tarafından "Türkistan Uygur Hanları Devleti" olarak adlandırılmıştır. Çalışmamızın amacı Uygur Türklerinin İslam'ı kabul ettikleri ilk dönemlerde Karahanlı Devleti coğrafyası çerçevesinde günümüz Uygur Türklerinin yaşadığı bölgelerde kurulan medreseler ve din adamlarından söz ederek, Uygur Türklerinin İslamlaşma sürecinin daha iyi anlaşılmasına sağlamak ve Türk-İslam kültüründeki önemini vurgulamaktır.

Anahtar kelimeler: Karahanlı, Türkistan, Kaşgar, Uygur, Türk, Yakup Han.

Giriş

840 senesinde Uygur Kağanlığı yıkıldıktan sonra, kağanlığa bağlı Uygur kabileleri, kağanlığın merkezi bölgesi olan Ötügen vadisini terk edip kendi hükümler altındaki batı bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göç üç ana güzergâhı takip ederek gerçekleşmiş ve her üç güzergâha ulaşan Uygurlar, gittikleri bölgedeki Türk kavimlerinin desteğiyle üç büyük Türk devleti kurmuşlardır. Birincisi, güneye göç eden Uygurlar olup bu birlik, Çin sınırlarının kuzeybatısındaki daha önceden ele geçirdiği Kansu havzasına gelerek Kansu Uygur Devleti'ni kurmuşlardır. İkincisi, Tanrı Dağları'nın kuzeyve doğu bölgesindeki Beşbalık'a göç edip İdikut (Koço) Uygur Devleti'ni kurmuşlardır. Üçüncüsü ise Tanrı Dağları'nın güneyindeki Tarım havzası ve Maverâünnehir'e gelerek Karahanlı Devleti'ni kurmuşlardır. Kansu

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Tarih Bölümü.
İletişim: n.ogdulmis@gmail.com.

Uygurları daha sonra Moğolların ve Tibetliler'in arasına sıkışmış ve varlığını günümüze kadar sürdürememiştir. Şu anda çok az sayıda olmakla bilinen Sarı Uygurlar, o bölgeye göç eden Uygurların soyundan gelmektedir. İdikut Uygur Kağanlığı ve Karahanlı Devleti'nde yaşayan Uygurlar ve diğer Türk kavimleri, günümüz Uygur Türklerini oluşturan en temel etnik gruplardır (Nurhacı, 1984, s. 7-9). Karahanlı Devleti, İslam'ı devlet dini olarak ilan ettikten sonra yalnız askeri fetihlerle değil; medreseler, camiler, mescitler inşa ederek İslam'ın Karahanlı topraklarında öğretilmesi, halkın İslamı anlaması ve hızlı bir şekilde İslam'ın yayılması için çok büyük çaba göstermiştir. Bu medreselerde çok sayıda din adamları, âlimler yetişerek bölgede Türk-İslam kültürünün şekillenmesinin temeli atılmıştır. Karahanlılar daha sonra İli vadisine yayılmış ve devletin diğer önemli merkezi olan Balasagun bölgesini de ele geçirmişlerdir (Genç, 2002, s. 142). Böylece Karahanlı Devleti, kuzeyde Altay Dağları'ndan, güneyde Karakurum Dağları'na, doğuda Kansu havzasından, batıda Aral Gölü'ne kadar olan geniş topraklara egemenlik etmiştir. Yalnız bu çalışmamızın amacı, Karahanlı döneminde devletin doğu bölgeleri olarak bilinen Altay Dağları ve Karakurum Dağları'nın arasında yer alan, Tanrı Dağı'nın kuzey ve güneyinde yaşamakta olan, günümüz dünya haritasında ise Çin'e bağlı Uygur Özerk Bölgesi olarak bilinen coğrafya sınırları içinde kurulmuş olan medreseler ve bu medreselerde faaliyet gösteren din adamlarından söz etmektir.

Karahanlı ve İslam

Karahanlı Devleti, 840 senesinde batıya göç eden Uygurlar tarafından kurulmuş ve 1212 senesine kadar 372 sene Orta Asya'da saltanat sürmüştür. Bu devlet, Uygurların tarihte kurduğu ikinci büyük devlettir (魏良弼 Wei Liangtao, 1986). Karahanlılar İslam ile, Maverünnehir bölgesinde Samanoğulları Devleti ile aralarında meydana gelen çekişmeler sırasında tanışmaya başlamışlardır (261-389/874-999). Samanoğulları Emiri İsmail b. Ahmed es-Samani (279-295/892-907), Karahanlı kralı Oğulcak ile muasır olmuştur (Satuk Buğra Han, İ.A, 2009, s. 181). 280/893 senesinde Emir İsmail, Karahanlı Devleti'nin başkenti Tıraz şehrine sefer düzenlemiştir (Salih. E. M, s. 5). Oğulcak olduğu açık olan Tıraz emiri teslim olmuştur ve Samaniler de şehri ele geçirmiştir. Emir İsmail, buradaki kiliseyi de mescide dönüştürmüştür. Hutbeyi, minberlerinde halife Emirü'l-Mü'minin el-Mu'tazid Billah (miladi 892-902) adına okutmuştur (el-Muhaymid, t.y., s. 5). Taberi, Samani emirinin, Türk hükümdarının babasını, karısı Hatun'u ve yaklaşık 10.000 kadar kişiyi esir aldığını işaret etmektedir (el-Muhaymid, t.y., s. 5). Bu hadise, Karahanlı hükümdarını, başkenti Kaşgar'a taşımaya, sonra da 291/904 senesinde Samani Devleti'ne karşı intikam saldırısında bulunmaya zorlamıştır (el-Muhaymid, t.y., s. 5). Aynı zamanda Karahanlı hükümdarı, Samani Devleti emirlerinden Ebu Nasir Samani'nin Buhara'dan kaçtıktan sonra, başkent Kaşgar'ın kuzeyinde yer alan Artuç (el-Muhaymid, t.y., s. 5) şehrine sığınmasına mücadele etmiştir. Karahanlı ailesinin, bu Samani emirini karşılaması, onun bir süre fertleri arasında ikamet ve bunu takiben İslam davetçilerinin bu bölgeye peş

peşe ulaşması, Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın İslam dinini kabulüne sebep olmuştur (İslam Ansiklopedi, 1967, s. 253). Kral Oğulcak'ın kardeşinin oğlu olan Satuk Buğra Han, bu devletin hükümdarlarından İslam'ı ilk kabul eden hükümdar olarak bilinir (el-Muhaymid, t.y., s. 6).

Karahanlılar, İslam'ı devlet dini olarak ilan ettikten sonra, İslam'ı yaymak maksadıyla çetin bir mücadeleye girmişlerdir. Müslüman halkın da İslam'ı öğrenme ihtiyacı meydana gelmiştir. Bu ihtiyacı karşılamak için medreseler kurulmuş, medreselerden de birçok âlim yetişmiştir. Dünyanın çeşitli bölgelerinden İslam âlimleri Karahanlı Devleti'ne gelip İslam'a hizmet etmiştir.

Karahanlı Döneminde Uygur Türklerinin Yaşadığı Bölgelerde Kurulan Medreseler

Karahanlılar döneminde Orta Asya'da tesis edilen medreseler, daha sonraki dönemlerde Selçuklular ve Gazneliler tarafından teşkil edilen ve ilmî mükemmelliğe kavuşan medreselere örnek olmuştur (Muti, 2002, s. 300). Yine bu dönemde Buhara, Semerkant gibi Orta Asya'nın önemli kentlerinde birçok medrese inşa edilmiştir. Ancak, konumuz gereğince çalışmamızda günümüz Uygur Türklerinin yaşadığı bölgelerden örnek vermeye çalışacağız. Karahanlı Devleti'nin önemli başkenti olan Kaşgar'da, elimizde mevcut olan belgelerle kadriyle şu medreseler kurulmuştur:

Medrese-i Saciye: Cemal Karşı, kendisinin “*Surah Lügate ilave*” adlı eserinde bu medresenin adını zikretmekte ve Cevheri'nin “*Sihah*” adlı lüğatinin yoğun arama sonucunda, Sultan Satuk Buğra Han tarafından inşa edilen Saciye Medresesi kütüphanesinde bulunduğunu bildirmektedir (Muti, 2002, s. 301). Yine çağdaş Çin kaynakları incelendiğinde bu medrese, Satuk Buğra Han döneminde 955-956 yıllarında yaptırılmıştır. İslam dünyasında kurulan üniversite niteliğini taşıyan ilk eserdir (陈慧生 Chen Huisheng, 2001, s. 117). Saciye Medresesi, Karahanlılardan sonra, özellikle Nayman şehzadesi Küçlük Han'ın hüküm sürdüğü dönemlerde bir müddet yıkık hâlde kaldıysa da Çağatay hanlarından Orta Asya valisi Mesud Bey, 1260 yılında bu medrese harabesinin yerine Mesudiye Medresesi'ni ve onun yanına Saadet Kütüphanesi'ni yaptırmıştır.

Medrese-i Hamidiye: Günümüzde Kaşgar şehrinin Devletbağ mahallesinde bulunan bu medrese de Karahanlılar döneminden itibaren boy göstermekte olan önemli medreselerden biridir. Kaşgarlı Mahmud'un meşhur eseri *Divanu Lügate't-Türk'te* “üstadım” (Kaşgarlı, 1980, s. 456) diye bahsettiği Hüseyin İbn Halef el-Kaşgari'nin müderrislik yapmış olduğu bu medrese, Karahanlıların hanedan mensuplarının yetiştirilmesinde etkili olmakla beraber, diğer sahalarda da birçok âlimin yetişmesine katkıda bulunmuştur (Muti, 2002, s. 301). Yakın dönemlere kadar eğitim faaliyetleri sürdürülmüştür. Günümüzde ulaşılan belge ve kaynaklarda bu medresenin kuruluş tarihi hakkındaki bilgilere rastlanamamaktadır.

Medrese-i Mahmudiye: Karahanlılar döneminde hanedanın yazlık olarak kullandıkları Opal'da¹ Kaşgarlı Mahmud'un yaptırdığı ve kendi adıyla anılan bu medrese, kendi türbesinin² hemen yanında yer almaktadır. Kaşgarlı Mahmud hayatının sonlarına doğru Bağdat'tan döndükten sonra bu medreseyi kurmuştur ve burada sekiz sene müderrislik yapmak suretiyle birçok bilgin yetiştirerek "*Pir-i ilim*" adıyla halk arasında ün kazanmıştır (Qeşqer, 1983, s. 2). Tarihî kaynaklara göre bu medrese, 625 metre karelik bir alana inşa edilmiş olup medresenin bulunduğu bölgede medreseye bağlı vakıflardan, devlet tarafından verilen arazilerden elde edilen gelirlerle öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir. 1550 senesi Yarkent Hanlığı'nın padişahı Sultan Abdurreşid Han'ın (I. Abdurreşid 1533-1560) emriyle medresede bir kere tadilat yapılmıştır ve medrese 1678 senesindeki Cungar Moğolları istilasına kadar faaliyetine devam etmiştir. Cungar Moğolları bölgeyi işgal ettiğinde bu medreseyi tahrip etmiştir. Günümüzde sadece kuzey güney yönünde 25 metre uzunluğunda ve iki metre yüksekliğinde bir duvarı kalmıştır.

Medrese-i Bubi Meryem: Karahanlı padişahı Sultan Satuk Buğra Han'ın ikinci kızı Sultan Bubi Meryem Mezarı'nın yanına inşa edilmiş olan bu medrese, 40'tan fazla odası olan külliye şeklinde oluşmaktadır. Bumedrese de Karahanlı döneminde çok önemli eğitim merkezlerinden birisidir. Bugünkü Kaşgar şehrinde Hanöy ile Beştoğrak arasındaki yol üzerinde bu medresenin harabesi yatmaktadır.

Adını bildiğimiz bu medreseler, sadece bilgileri günümüze kadar ulaşmış olan medreselerdir. Karahanlı padişahı Sultan Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın İslam'ı kabul ettiği yer olarak bilinen Kaşgar, çok emin ki bizim şu an adını bilmediğimiz birçok medresenin, mektebin ve hatta günümüzdeki üniversite niteliğini taşıyan bazı büyük külliyelerin faaliyet gösterdiği yer olmuştur. Zira Cemal Karşı, kendi eserinde Kaşgar'dan bahsederken şu ifadeleri kullanmaktadır: "*İslam diyarı, evliyalar yurdu, meşhur zatların faaliyet sahnesi, saygı değer emirlerin mekânı, büyük âlimlerin doğup büyüdüğü şehir olan Kaşgar, kendi döneminde çok gelişmiş, güzel bir şehir idi*". Çin seyyahı Çang-çün, 1415 Ming hükümdarına sunduğu istihbarat raporunda, Kaşgar'da gördükleri bu medrese binalarının çok muhteşem, duvarlarının kerpiçli, tavanlarının renkli ve süslü olduğunu, pencerelerinin renkli camlardan yapıldığını müşahade ettiğini yazmıştır (Muti, 2002, s. 302). Kaşgar, Karahanlıların önemli şehirlerinden ve başkentlerinden bir tanesi olduğu için en önemli medreseler, Buhara ve Semerkant gibi Kaşgar'da da faaliyet göstermiştir. Kaşgar ile devletin diğer yörelerinde ilim adamları sık sık ilim alışverişlerinde ve ilmî sohbetlerde bulunmuştur.

1 Bugünkü Kaşgar iline bağlı olan Kona Şehir ilçesine bağlı Opal kasabası.

2 Yerli halkın diliyle Hazreti Mollam Makberesi.

Karahanlılar Döneminde Uygur Türklerinin Yaşadığı Bölgelerde Faaliyet Gösteren Din Adamları

Ebu Nasir Samani: Karahanlılar dönemindeki en önemli ve ilk sırada dile getirmemiz gereken şahıs, Ebu Nasir Samani olması lazım gelir. Çünkü kendisi bir padişahın gönlünü İslam ateşiyle yakmayı beceren, ilim sahibi bir zattır. Ebu Nasir Samani hakkında, Karahanlı döneminden bu yana halk arasında söylenegelen çeşitli rivayetler vardır. 18.yüzyılda kaleme alınan “*Tezkire-i Ebu Nasir Samani*”deki bilgilere göre Karahanlılar tarihindeki ilk medreseyi Ebu Nasir Samani, Kaşgar’a bağlı Artuç kasabasında kurmuştur (Muti, 2002, s. 302). Bu medresede ilk olarak 70 kişiye ilim öğretmiş, daha sonra medresede müderrisliğe devam etmiştir. Bu sırada yine dönemin en önemli elli kişisi, bu zatın eğitiminden geçmiştir. Öğrencilerinin arasında en iyi yetişeni, Şeyh Necmeddin Ettar’dır (Xinjiang İ. T.D.M, 1988A, s. 37). Ebu Nasir Samani 80 sene yaşamış, bütün ömrünü Allah’a ibadetle, talebe yetiştirmekle geçirmiştir. Hicri 350/miladi 960 senesinde Artuç’ta vefat etmiş ve Artuç şehrine bağlı Meşhet kasabasına gömülmüştür.

Sultan Satuk Buğra Han: Sultan Satuk Buğra Han, Karahanlı Devleti’nin kurucusu Kül Kadir Bilge Kağan’ın soyundan gelen Basir Kağan’ın oğludur. Babası vefat ettikten sonra amcası Oğulcak’ın himayesinde büyümüştür. 942-956 seneleri arasında Karahanlı tahtında oturmuştur. İslam’ı ilk kabul eden hükümdardır. Rivayetlere göre İslam’ı kabul ettiğinde henüz 12 yaşındaydı (Xinjiang İ. T.D.M, 1988B, s. 42). Onun Müslümanlığı kabul etmesi, bütün Türk tarihinin bir dönüm noktası olmuştur. Satuk, devletinde İslam’ı yaymak için çetin bir mücadeleye girmiştir. Hoten, Yarkent, Aksu ve Turfan sınırlarına kadar İslam’ı yaymıştır. 942-943 seneleri Balasagun, Suyab ve Isık Göl’ün doğusundaki bölgeleri fethetmiş, bu fetih sonucunda Karluk, Yağma ve Oğuz kabileleri Müslüman olmuştur (Nurhacı, 1981, s. 37). Satuk Buğra Han’ın en önemli mücadelesi, günümüz Uygur Türklerinin en önemli merkezlerinden olan Hoten ve Kuça (Küsen) bölgelerinde olmuştur. Bu bölgeleri de sonunda fethetmiştir. Sultan Satuk Buğra Han, 956 senesi Turfan Budist Uygurlarının üzerine sefer ederken vefat etmiş ve bugünkü Artuç şehrine bağlı Meşhet’e gömülmüştür. Sultan Satuk Buğra Han, yalnız bir padişah değil Uygur Türkleri için manevi bir lider, gönül sultanıdır. Bin seneden beri Uygur Türkleri, Sultan Satuk Buğra Han’ın mezarını hiç yalnız bırakmamış, “Hazreti Sultan Mezarı” adı verilen bu mezar, insanların en çok uğradıkları yerlerden olmuştur. Daha sonraki devlet adamları da sık sık bu mezarı ziyaret etmişlerdir (Davut, 2001, s. 6). Satuk Buğra Han’ın, kahraman bir din adamı olduğu hakkındaki çeşitli rivayetler günümüze kadarsöylenmektedir.

Hüseyn Halef el-Kaşgari: Kaşgarlı Mahmud’un Divanu Lügati’t-Türk adlı eserinde “üstadım” diye hürmetle andığı “eş-Şeyh el İmam ez-Zahid Hüseyn İbn Halef Kaşgari” (Kaşgarlı, 1980, s. 456), 1007-1008 senesinde Kaşgar’da doğmuştur. 1093’te Kaşgar’da vefat etmiştir (Muti, 2002, s. 307). Türbesi bugünkü Kaşgar’dadır. Uygur Türkleri yaklaşık bin senedir bu zatı Hüseyn Feyzullah Hocam adıyla hürmetle anmaktadır. Hüseyn Kaşgari, Hamidiye Medre-

sesi'nde uzun süre müderrislik yapmıştır (Muti, 2002, s. 307). Cemal Karşı, bu kişiyi meşhur “ilahiyat âlimi ve musannifi” diye yazmakta ve onun tefsir ve hadislere yazmış olduğu açıklamaların büyük ilgi ile karşılandığını zikretmektedir (Muti, 2002, s. 307). “Tacu'l-İslam es-Sem'ani, Kitabu'l-Ensab” adlı eserinde bu kişiye yüksek değer vermektedir (Muti, 2002, s. 307). Kaşgarlı Mahmud hakkındaki tezkirede anlatıldığına göre Kaşgarlı Mahmud ilk öğrenimini Opal'daki medresede gördükten sonra yüksek tahsilini, Hüseyin b. Halef'ten almıştır. Kaşgarlı Mahmud gibi Arap, Fars ve Türk dillerini bütün lehçeleri ile bilen derin bilgi sahibi bir kişiyi yetiştirebilmek için onun hocasının ne kadar derin bilgiye sahip olması gerektiğini çok kolay anlayabilmekteyiz. Ayrıca Divanu Lügati't-Türk'te Kaşgarlı Mahmud, Türkler hakkında söylenen hadisi bu zattan işittiğini dile getirmiştir. O, Kaşgarlı Mahmud gibi yüzlerce talebe yetiştiren, döneminin en önemli bilginidir.

Ebulfettah Abdügaffar Hüseyin Kaşgari: Kaşgarlı Mahmud'un hocası Hüseyin Kaşgari'nin öğrencisidir (1098 senesi vefat etmiştir). “*Tarih-i Kaşgar*”, “*Muccemaiu's-Şuruh*” adında iki tane eseri olduğunu Şemani kendi eserinde söylemiştir (Nurhacı, 1981, s. 62). Cemal Karşı, eserinde bu kişiden ve yazdığı eserlerinden bahsetmektedir; ama günümüze kadar ulaşan eseri bulunmamaktadır.

İmameddin Kaşgari: Hayatı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. “*Şerhü'l-Kanun*” adlı eseri olduğu, hayatı boyunca tıpla uğraştığı bilinmektedir (Nurhacı, 1981, s. 62).

Cemalettin Kaşgari: 10.yüzyılın ortalarında yaşayıp müderrislikte ün kazanan Kaşgar'daki meşhur âlimlerdendir. Bütün ilimlerde ün kazanmış, derin bilgi sahibi olan bu kişi, Kaşgar'da yetişen birçok âlimin hocasıdır (Muti, 2002, s. 307).

Sonuç

Bahsettiğimiz medreseler ve din adamları, Uygur Türklerinin İslam'ı kabul ettikleri ilk dönemlerde İslam için, daha doğrusu Müslüman Türk halkı için hizmet etmiştir. Askeri fetihler şehirleri, köy ve kasabaları fethedebilmiş kurulmuş olan medreseler ise bölgede İslam'ın daha iyi anlaşılması ve derinleşmesinde çok büyük önem taşımıştır. Bu medreselerde yetişen din adamları bir yandan İslam'ın bölgedeki Türkler arasında daha hızlı yayılmasını sağlamış, öte yandan bölgedeki yeni Müslüman olan halk ile diğer Müslüman kavimlerin arasında âdeti kültür köprüsü olmuştur. Bunedenle o dönemi siyasi haritası çerçevesinde düşünüldüğünde Uygur Türklerinin, Tanrı Dağlarının kuzey ve doğu bölgelerinde yaşayanları henüz toplu bir şekilde Müslüman olmamışsa da günümüz Uygur Türklerinin yüksek oranını teşkil eden Tanrı Dağlarının güneyi ve batısındaki halk topluca Müslüman olmuş, Uygur Türklerinin atalarını oluşturan bu topluluk, Budizm'in değil, İslam dini ve kültürünün güçlü temsilcisi ve koruyucusu olmuştur. Budizm'i terk edip İslam'a girmiş olan Uygur Türkleri, bin yıldan fazla tarihî süreç içerisinde muazzam bir Türk-İslam kültürü ortaya koymuşlardır, onların ortaya koymuş olduğu bu kültür, Türk dünyası ve İslam dünyası için çok kıymetlidir ve hiçbir zaman önemini kaybetmemiştir.

Kaynakça

- Ata, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi-Türkçe İlk Kur'an tercümesi*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Batur, E. & Sıdıq, X. (1984). *Xinjiang'diki milletlarning tarixi*. Beijing: Milletler Neşriyatı.
- Çelik, M. B. (2013). *Yarkend Hanlığı'nın siyasi tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çuras, Ş. (1989). *Seidiye Hanlığı tarihine dair materyallar (Tarihi-Reşidi zeyli)*. Kaşgar: Qeşqer Uyğur Neşriyatı.
- Damollam, S. (2007). *Şirin kelimeler tarjüme-i hâl Muhammed Aleyhisselam*. İstanbul: Teklimakan Uyğur Neşriyatı.
- Davut, R. (2001). *Uyğur mazarlari*. Urumçi: Xinjiang Xelq Neşriyatı.
- el-Muhaymid, A. S. ((Riyad Safer 1417, sayı: 16). *Karahanlılar ve İslam'ın yayılmasındaki katkıları* (Çev. A. Aksu). 15 Mart 2014 tarihinde <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/298.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Erşahin, S. (1999). Kırgızların İslamlaşma sürecinde bazı mülahazalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 383-438.
- Genç, R. (2002). *Karahanlı devlet teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Harabati. (1986). *Mesnevi harabati*. Kaşgar: Qeşqer Uyğur Neşriyatı.
- Hazreti Mollam tezkiresi. (1983). *Qeşqer Edebiyatı Jernalı*, 2,89-109
- 陈慧生. (2001). *中国新疆地区伊斯兰教史, 新疆人民出版社, 第一册, 乌鲁木齐*. Huisheng, C. (2001). Zhongguo Xinjiang Yisilanjiaoshi, Xinjiang Renmin Chubanshe, Diyiye, Wulumuqi.
- Kaşgari, M. S. (1988). *Tezkire-i Azizan*. Kaşgar: Qeşqer Uyğur Neşriyatı.
- Kemal, A. (1988). *Çin ve Doğu Türkistan yollarındaki unutulmaz hatıralar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kitapçı, Z. (2004). *Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri arasında İslamiyet*. Konya, Yedi Kubbe Yayınları.
- Koragan, M. H. (2007). *Tarih-i Reşidi*. Urumçi: Xinjiang Xelq Neşriyatı.
- Kurban, N. (2010). Çağdaş Uygur İslam düşüncesinin lideri Abdulkadir Damolla. *Bilig/Bahar*, 53, 167-182.
- 魏良弼 (1986), *喀喇汗王朝史稿*, Liangtao, W. (1986). Kalahanwangchao Shigao
- Li, J. X. (2001). *Xinjiang'da Ötken İslam hanlıqlarının qisqıçe tarixi* (Çev. A. Nurdun, İ. Seydi, M. Mömin & A. Mexsut). Urumçi: Xinjiang Xelq Neşriyatı.
- Mahmud, K. (1980). *Divanul lügati't-Türk (Uygurca çevirisi)*. (C. 1). Urumçi.
- Muti, İ. (2). Uygurların İslam'ı kabul ettikleri ilk dönemlerdeki İslam medreseleri. *Divan*, 1, 299-311
- Niyaz, A. (1989). *Tarixtin Qisqıçe bayan*. Urumçi: Xinjiang Xelq Neşriyatı.
- Nurhacı, H. (1981). *Yeken hanlığının Qisqıçe tarixi*. Urumçi: Xinjiang Xelq Neşriyatı.
- Nurhacı, H. (1984). *Qaraxanılar döletining Qisqıçe tarixi*. Urumçi: Xinjiang Xelq Neşriyatı.
- Nurhacı, H. (2001). *Qedimqi Uyğurlar ve Qaraxanılar*. Urumçi: Xinjiang Xelq Neşriyatı.
- Nurhacı, H. & Guang, Ch. (1995). *Xinjiang İslam tarixi*. Beijing: Milletler Neşriyatı.
- Qurbani, M. E. (1999). *Qeşqer tezkirisidin termleri*. Kaşgar: Qeşqer Uyğur Neşriyatı.
- Ruzi, Y. (2011). Sabit Damollam kim. *Xinjiang Tarix ve Medeniyet Tetqiqati Jernalı*, 4, 89-98.
- Sabit, A. (1999). *Alim ölmeydu ilim ölmeydu*. Kaşgar: Qeşqer Uyğur Neşriyatı.
- Sayram, M. (1986). *Tarih-i Hamidi*. Beijing: Milletler Neşriyatı.
- Talip, A. (1987). *Uyğur maarip tarixidin oçriklar*. Urumçi: Xinjiang Xelq Neşriyatı.
- Toxti, A. (1986). *Qeşqerning yeqinqi zaman maarip tarixi*. Kaşgar: Qeşqer Uyğur Neşriyatı.
- Toxti, A. (1996). *Qeşqerning yeqinqi ve hazirqi tarixi*. Kaşgar: Qeşqer Uyğur Neşriyatı.
- Toxti, N. (1970). *Qaraxanlılar devride İslam medeniyeti*. Urumçi: Xinjiang Pelsepe ve İctimai Penler Tori.
- Tuğ, K. (2013). XVII-XVIII. yüzyıllarda Doğu Türkistan'da eğitim. *Eğitim ve Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 298-307.
- Tursun, M. T. (2010). *Xoten şehri tarixi materiiallari*. Xoten: Keheng Metbeçilik.
- Ümid, A. Y. & İsmail, G. (2006). *Edebiyat tariximizdiki Kaşğar'ni texellus qilğan edibler*. Urumçi: Xinjiang İctimai Penler Münberi.

- Wang, J. L. (1999). *Ottura Asya tarixi*. Urumçi: Xinjiang Xelq Neşriyatı.
- Wei, L. T. & Liu, Z. Y. (2006). *Xocalar cemeti heqqide*. Beijing: Milletler Neşriyatı.
- Wei, L. T. (1999). *Yeken xanlığının tarixidin omumi bayan* (Çev. A. Nurdun). Urumçi: Xinjiang Xelq Neşriyatı.
- Xinjiang İctimai Penler Akademisi Din Tetqiqat Enstituti. (1988). *Xinjiang İslam dini tarixiğe dair eserler*. Urumçi.
- Xinjiang İslam tarixiğe dair materyallar. (1988A). *Hoca Ebu Nasır Samani tezkiresi*. Urumçi.
- Xinjiang İslam tarixiğe dair materyallar. (1988B). *Satuk Buğra Han tezkiresi*. Urumçi.
- Satuk Buğra Han. (2009). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* içinde (C. 36, s. 181-182). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.